

Природничі колекції як основа фундаментальних досліджень природного різноманіття

І. Загороднюк, О. Червоненко

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

Natural History Collections as the Basis of Fundamental Research of Nature Diversity. — Zagorodniuk, I., Chervonenko, O. — Peculiarities of natural (geological and biological) samples collections, deposited in natural history museums were summarized and analyzed. Among these peculiarities are: concentration of large comparative series in one place, possibility to describe and revise of natural diversity, develop and test different concepts of diversity, investigate rare samples and various taxonomical units, verify earlier descriptions of diversity and analyze its historical changes.

Різноманіття природи є одним з центральних об'єктів досліджень науковців і одночасно найціннішим спадком геологічної й біологічної еволюції. Його дослідження й охорона — одна з центральних задач природничих наук. Одночасно його ресурсне значення є надзвичайною цінністю для людської популяції.

Особливості природничих колекцій, які є принципово важливими для розвитку фундаментальних досліджень природного різноманіття, полягають у забезпеченні можливостей:

1) концентрування й накопичення в одному місці матеріалів, які неможливо зібрати за короткий проміжок часу силами одного дослідницького колективу, та забезпечення збереження в одному місці колекційних зразків різної давнини та з різних місцевостей, що дозволяє формувати достатні вибірки і серії, необхідні для досліджень;

2) простого доступу до зібраних попередниками колекцій та можливості порівняння різних серій, включаючи верифікацію давніх даних, проведення таксономічних ревізій і аналіз створених на основі вивчення таких зразків гіпотез і концепцій;

3) формування дослідницьких центрів, навколо яких розвиваються як окремі наукові дисципліни (завдяки фондovým колекціям), так і просвіта (завдяки експозиціям), з прямим, постійним та системним зв'язком «дослідник — матеріал»;

4) аналізу попередніх станів природних об'єктів (як геологічних, так і біологічних) та їхніх змін у часі, можливості аналізувати зразки з місце-

знаходжень, які вже недоступні для аналізу або зникли у природі загалом або в окремих важливих регіонах;

5) розробки концепцій природного різноманіття, його складу, структури, закономірностей змін у просторі й часі, у т. ч. в умовах природних та антропогенних змін довкілля; засад та програм з його моніторингу, опису та охорони.

Задачі, що вирішуються завдяки колекціям

Накопичення матеріалів, що є результатами кропітких досліджень декількох поколінь колекторів та дослідників, у природничих музеях дозволяє вирішувати величезну кількість завдань, серед яких типовими є:

1) *аналіз природного різноманіття* будь-якого раніше охопленого зборами зразків регіону — фактологічне забезпечення досліджень з оцінками минулого чи поточного різноманіття (зокрема й геологічного та біотичного), описом його складу і змін;

2) *виявлення та опис нових таксонів та унікальних знахідок* на основі вивчення накопичених матеріалів, які можуть бути досліджені за новими (сучасними) критеріями, у т. ч. нових для науки, окремих регіонів або геологічних періодів;

3) *аналіз матеріалів попередників* за новими критеріями таксономії й діагностики, що дозволяє диференціювати гносеологічні (зміни поглядів) та фактичні історичні зміни природного різноманіття, вивчення його динаміки та аналіз її причин;

4) *ревізія таксономії й систематики* на основі порівнянь типових серій та вивчення мінливості об'єктів природи (просторової, часової, онтогенетичної тощо) — розробка класифікацій та концепцій виду, типології, критеріїв діагностики матеріалу;

5) *аналіз раритетного різноманіття* завдяки накопиченню матеріалів про рідкісні об'єкти природи, у т. ч. рідкісні види живих організмів, з можливістю аналізу їх поширення, мінливості, динаміки ареалів та відносної рясноти у просторі й часі.

Різнманіття колекцій як цінність

Мережа природничих музеїв є доволі розгалуженою, в Україні вони існують щонайменше у таких 5 варіантах:

1) колекції академічних інституцій, у т. ч. природознавчих музеїв та інститутів НАНУ;

2) колекції галузевих дослідних інститутів (вкл. з санепідемстанціями, станціями захисту рослин);

3) природничі музеї природних заповідників та інших об'єктів ПЗФ;

4) геологічні, зоологічні та ботанічні музеї університетів;

5) краєзнавчі та природознавчі музеї всіх рівнів, від обласних до міських.

Ця мережа дозволяє не тільки накопичувати й вивчати матеріали з різних регіонів, але й формувати великі сумарні вибірки та зменшувати ризики втрати цінних зразків при збереженні їх у різних сховищах. Проте у малих колекцій завжди є ризик припинення їхньої діяльності, тому поступова передача таких зібрань у централізовані фонди є важливою стратегічною задачею. Історія наповнення наукових фондів ННПМ показує, що окремі частини колекції збереглися завдяки вчасній передачі їх до фондів цього музею.

Проблематика та перспективи наповнення колекцій

Подальше наповнення колекцій стає дедалі більшою проблемою через низку факторів, серед яких важливо відзначити 5 таких:

1) обмеженість фондів приміщень, 2) низьку бюджетну підтримку персоналу, який опікується колекціями; 3) втрату джерел надходження нових колекцій та можливостей організації нових експедицій; 4) поширення в дослідницьких пріоритетах тимчасових і неповних проб та дистанційних методик дослідження об'єктів; 5) втрату традицій збору і збереження зразків.

Попри ці тенденції, зібрання музеїв продовжують поповнюватися, зокрема й завдяки передачі до них приватних і робочих колекцій, а також існуванню когорти ентузіастів, які збирають матеріали як волонтери, часто рятуючи їх від знищення та забуття. Зменшення обсягів надходжень нових зразків до музеїв робить давні зібрання ще ціннішими.